

Marcin Luter i Żydzi

Konieczne przypomnienie z okazji jubileuszu Reformacji

Deklaracja niemieckich ewangelików, 11 listopada 2015

W okresie poprzedzającym jubileusz Reformacji w 2017 roku nie pomija się także tych wątków teologii reformatorskiej, które rzucają na nią niekorzystne światło. Stosunek do judaizmu, zwłaszcza podejście do pism Marcina Lutra poświęconych Żydom, wymaga ponownego wyjaśnienia. Toteż Synod Kościoła Ewangelickiego w Niemczech (EKD) jak również Konferencja Biskupów Zjednoczonego Kościoła Ewangelicko-Luterańskiego Niemiec (VELKD) podczas swoich posiedzeń jesienią 2015 roku podjęły w tej sprawie uchwałę, którą publikujemy poniżej.

Kościół ewangelicki obchodzi w 2017 roku 500-lecie Reformacji. Spoglądając na nasze historyczne i teologiczne dziedzictwo pytamy o istotne przekonania dla nas dzisiaj. Mimo wszelkiej wdzięczności i radości nie przyamykamy oczu na błędy i grzeszne uwikłania reformatorów i Kościołów wyrosłych z Reformacji.

Dręczące przekonania

1. Reformacja zmierzała do reformy Kościoła opartej na mocy Ewangelii. Tylko w niewielu przypadkach wiązało się to z nowym spojrzeniem na Żydów. Reformatorzy znajdowali się w tradycji wrogich Żydom wzorców myślowych, których korzenie sięgają początków Kościoła.
2. Jesteśmy odpowiedzialni za wyjaśnienie, w jaki sposób posługujemy się z wrogimi wobec Żydów wypowiedziami okresu Reformacji oraz skutkami ich oddziaływania i recepcji. Pytamy, w jakiej mierze sprzyjały one antyżydowskiej postawie w Kościele ewangelickim i jak można ją dzisiaj przezwyciężyć. Przykładne znaczenie przysługuje tutaj rozprawie z postawą Lutra wobec Żydów.
3. Luter połączył centralne przekonania swojej teologii z wrogimi wobec Żydów wzorcami myślowymi. Jego zalecenia w sprawie konkretnego postępowania z Żydami były sprzeczne. Sięgają one od wypowiedzi na rzecz przyjaznego traktowania aż po oszczerstwa i żądania zmierzające do całkowitego pozbawienia praw i wypędzenia Żydów.
4. W okresie poprzedzającym jubileusz Reformacji nie możemy przejść obok tej naznaczonej winą historii. Fakt, że wrogie wobec Żydów porady tzw. późnego Lutra zostały wykorzystane

na rzecz narodowosocjalistycznego antysemityzmu, stanowi dalsze obciążenie dla Kościoła ewangelickiego.

Obciążające dziedzictwo

5. Między wczesnymi wypowiedziami Lutra a jego późniejszymi pismami po roku 1538 z ich nieukrywana nienawiścią wobec Żydów istnieje kontynuacja w zakresie teologicznej oceny Żydów. W żydostwie swojej epoki widział religię, która uchybia swemu własnemu przeznaczeniu. Kieruje się ona pełnymi zasług uczynkami i odrzuca lekturę Starego Testamentu zorientowaną na Jezusa Chrystusa. Cierpienie Żydów jest wyrazem kary Bożej za wypieranie się Jezusa Chrystusa.

6. Ocena Żydów przez Lutra była powiązana z zachodnią tradycją wrogości wobec Żydów. Najpierw odrzucał rozpowszechnione oszczerstwa jak zarzut profanacji hostii i mordu rytualnego jako zmyślane historie. Jednak potem powrócił do tradycyjnych stereotypów, stając się więźniem irracjonalnych lęków i resentymentów.

7. Współżycie Żydów i chrześcijan mogło dla Lutra istnieć tylko czasowo i w nadziei na nawrócenie Żydów. W dobitnej krytyce rozpowszechnionej nagonki na Żydów wyrażał w 1523 roku nadzieję, że „gdy podchodzi się uprzejmiem do Żydów i naucza się ich starannie z Pisma Świętego, wówczas wielu z nich stanie się prawdziwymi chrześcijanami...” (*Dass unser Herr Jesus ein geborener Jude sei* – „Że nasz Pan Jezus Chrystus jest rodzonym Żydem”). W 1543 roku opublikował pismo *Von den Juden und ihren Lügen* („O Żydach i ich kłamstwach”). Z obawy, że tolerowanie religii żydowskiej mogłoby spowodować gniew Boży także na wspólnotę chrześcijańską, zalecił on w konkluzji tego pisma zwierzchności świeckiej m.in. spalenie synagog, zniszczenie żydowskich domów, konfiskatę Talmudu i modlitewników, zakaz handlu i pracę przymusową. Gdy to nie pomoże, doradzał, Żydzi powinni „być wypędzeni jak wściekłe psy”.

8. Z porad Lutra można było korzystać przez stulecia. Z jednej strony powołując się na względnie przyjazną postawę wobec Żydów z 1523 roku opowiadano się za tolerowaniem Żydów, lecz także za zintensyfikowaną misją wśród Żydów. Z drugiej strony powoływano się na późne pisma Lutra dla usprawiedliwienia nienawiści wobec Żydów i ich prześladowania, w sposób szczególny miało to miejsce wraz z rodzącym się rasowym antysemityzmem i okresem narodowego socjalizmu. Prostej ciągłości nie da się tu wykazać. Mimo to w XIX i XX stuleciu można było w przypadku teologicznego i kościelnego antyjudajizmu oraz politycznego antysemityzmu powołać się na Lutra.

Odnawiające przebudzenie

9. Po 1945 roku zaczął się w Niemczech ostrożny do dnia dzisiejszego niedokończony proces edukacyjny Kościołów w odniesieniu do ich zawinionej postawy wobec żydostwa. Kościół Ewangelicki w Niemczech sformułował na nowo pod względem teologicznym swój stosunek do żydostwa, odrzucił wszelką formę wrogości wobec Żydów i wezwał do spotkania z żydostwem. Odpowiednie wypowiedzi zostały włączone do statutów kościelnych wielu Kościołów członkowskich EKD.

10. Lutra wizja żydostwa i jego inwektywy wymierzone w Żydów są według naszego dzisiejszego rozumienia sprzeczne z wiarą w jednego Boga, który objawił się w Żydzie Jezusie. Stosownie do tego jego ocena Izraela nie jest zgodna z biblijnymi wypowiedziami na temat Bożej wierności wobec przymierza z Jego ludem i trwałego wybrania Izraela.

11. W teologii i Kościele wychodzimy naprzeciw wyzwaniu przemyslenia na nowo centralnych nauk teologicznych Reformacji i nie podpadnięcia przy tym w negatywne stereotypy ze szkodą dla żydostwa. W sposób szczególny dotyczy to rozróżnień „Prawo i Ewangelia”, „Obietnica i spełnienie”, „Wiara i uczynki” oraz „Stare i Nowe Przymierze”.

12. Uznajemy konieczność krytycznego posługiwania się naszym dziedzictwem reformacyjnym w wykładzie Pisma Świętego, zwłaszcza Starego Testamentu. W żydowskim wykładzie Tenach uznajemy „perspektywę, która jest nie tylko uprawniona, lecz nawet konieczna także dla interpretacji chrześcijańskiej” (*Kościół i Izrael*, Teksty leuenberskie, II, 2.2.7); gdyż percepcja żydowskiego wykładu Biblii otwiera nam głębiej bogactwo Pisma Świętego.

13. Zdajemy sobie sprawę, jaki udział ma tradycja reformacyjna w bolesnej historii „zaniechanych spotkań” (Martin Buber) chrześcijan i Żydów. Dalekosiężny zawód poczyniony przez Kościół ewangelicki wobec ludu żydowskiego napełnia nas smutkiem i wstydem. Z przerażenia spowodowanego historycznymi i teologicznymi bezdrożami oraz z nabytej wiedzy o winie za cierpienia ludności żydowskiej wyrasta dzisiaj szczególna odpowiedzialność za sprzeciwianie się i występowanie przeciw wszelkiej formie wrogości wobec Żydów.

14. „Gdy Pan i Mistrz nasz Jezus Chrystus powiada „Pokutujcie, gdyż przybliżyło się królestwo Niebios”, to chce, aby całe życie wiernych było nieustanną pokutą” (Marcin Luter). Jubileusz Reformacji w roku 2017 stwarza okazję do dalszych kroków w zakresie nawrócenia i odnowy.

Brema, 11 listopada 2015

Tłumaczenie Karol KarSKI. Tłumaczenie opublikowano pierwotnie w: „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” r. 32: 2016, nr 2 (79), s. 57-60.